

ПРИЛОЗИ

МУШОВИЋИ

У ранијој историји Црне Горе, Брда и Херцеговине, особито од почетка XVIII века, Муслимани Мушовићи играли су доста значајну улогу, нарочито у политичком животу. Иако су некада били врло бројни, и за ондашње прилике утицајни, данас их више нема у Црној Гори, изузев у Пљевљима и Бијелом Пољу, где су досељени крајем прошлог и почетком овог века.

Исељавање Мушовића почело је средином прошлог века, а најмасовније је било после 1877. године, када су се иселили Мушовићи из Никшића и 1924. године, из доњег Колашина. Исељавање Мушовића текло је у више праваца, а пут их је водио према Турској. Тамо је једне правац водио преко Албаније па затим морем према Азији, друге преко Новопазарског Санџака, а трећи су отишли према Босни. На том путу многи су се и задржали, где им се за то указала прилика, па тамо и данас има њихових потомака: Сарајево, Фоча, Горажде, Чајниче, Вишеград, Градачац, Зворник, Пријепоље, Бијело Поље, Пљевља, Сјеница, Нови Пазар, Титова Митровица, Баковица, Скопље. У Турској их има у Истанбулу, Анкари, Шаркшли, Гемереку, Сивасу, Измиру. Поуздано се зна да су се неки Мушовићи никшићки, па и колашински, одселили у Албанију, да су се првобитно населили негде код Валоне, али се није могло утврдити да ли тамо има њихових потомака. Зна се толико да се неки њихови потомци у Албанији сада презивају Санџактару, што ће рећи са Таре из Санџака.

Да покушамо дати одговор на питање ко су Мушовићи.

Код Мушовића, као код већине беговских и агинских породица у Црној Гори и Новопазарском Санџаку, чувало се предање о њиховом „турском“ пореклу. Та предања почињала су, по правилу, одмах након исламизације, преносила се с колена на колена, и тако се све више учвршћивала, што је, у огромном броју случајева, одводило од праве истине. Према томе, предања о пореклу црногорских Муслимана не могу се узети као

поуздан извор, без обзира на њихову уверљивост, а истина је да су направила огромну пометњу у историјском разјашњавању порекла. Да, у вези са тим, дамо нека објашњења:

Чињеница да су се многе муслиманске породице у Црној Гори и Новопазарском Санџаку (у Босни и Херцеговини много мање), идентификовале као турске долази отуда што су Турци настојали — у време када нација није било, када је религија играла изузетно значајну улогу — да наметну своје обележје покореним исламизираним народима, дакле, да све народе који су примили ислам, а који су живели у границама Османске империје, поистовете са собом. У том погледу користили су веру ислам, коју су, иако незванично, прогласили турском вером; веру коју су и сами примили од Арапа, па је наметнули разним покореним народима. Они су тако учвршћивали власт, јединство и безбедност државе.

С друге стране, у време сјаја и моћи Османске царевине, за многе људе било је ласкаво да се идентификују као Турци. Беговима и агама, дакле повлашћеном друштвеном слоју, одговарало је, пре свега из економских разлога, а и другим, да се исказу као Турци, јер је турски систем владавине омогућавао тима лак и безбрижан живот, заснован на експлоатацији чивчија.

Поистовећивање црногорских и санџачких Муслимана са Турцима појачано је од средине XIX века, а то значи од времена када су се они почели исељавати у Турску (мисли се на данашњу Турску, са неким проширењима на Балкану), а то је било условљено новонасталим приликама: устанци у Црној Гори и Херцеговини, окупација Босне и Херцеговине, Берлински конгрес, независност Србије и Црне Горе. Тадашња идентификација Муслимана са Турцима била је условљена трагањем за новим поднебљем, а Муслимани су то поднебље лакше налазили у Турској ако су се исказивали као Турци.

Према томе, беговске и агинске породице, са подручја које је предмет нашег проучавања, у већини случајева су своје порекло везивале за турско. Био је то случај и са добрим делом средњег друштвеног слоја. Међутим, била је реткост код нижих друштвених слојева, код сиромашнијег становништва, чути да се неко поистовећује с Турцима. Напротив, код њих су врло свежа предања, добро очувана, о томе да су они исламизирани Кучи, Васојевићи, Ровчани, Клименте и слично.

Истина је да је било и породица турског порекла у Санџаку и Црној Гори, али никада много. Биле су то породице турских официра и чиновника који су у овим крајевима засновали бракове и оставили потомство. Значи, и те су породице више мелеске него турске. Но, такве породице су се по правилу повлачиле према Азији, а то значи да их је овамо мало остајало. Није познато да су се овде настањивале било када турске породице, као што је то био случај са Призреном, Битољем, Скопљем и неким другим крајевима на југу.

Следио би, дакле, закључак да је муслиманско племство у већини југословенских земаља, у огромној већини, словенског порекла. У историјској науци познато је да су први примили ислам управо представници повлашћеног друштвеног слоја и да су у новим условима, као нови верници (исламизирани свет), задржали позиције племства.

Схватање о поистовећивању вере са турском етничком припадношћу, на примеру Муслимана у југословенским земљама, било је карактеристично не само за Турке и многе Муслимане већ и за многе балканске хришћане, што је мотивисано различитим разлозима. Тако су ови други Муслимане сматрали Турцима, јер су се, примајући муслиманско верско учење а остављајући ранију веру, „одрекли“ свега, па и порекла, што је сасвим погрешно.

Навели смо све ово да бисмо то конкретизовали на примеру Мушовића, који су били бегови и аге и капетани Никшића и Колашина, што значи да су били представници турске власти у том крају. Они су то могли бити као и многи други Муслимани, јер је познато да су сва места у турској управи, изузев царских, била доступна свим способним људима, без обзира на порекло, класну или било коју другу припадност. Услов је био да су примили ислам. Добро је познато да су чворна места у Турској, у време њеног сјаја, била попуњена југословенским Муслиманима.

Они Мушовићи који су покушавали да своје порекло везују за турско позивали су се искључиво на једну легенду. Та је легенда била актуелизирана у време иселјавања Мушовића из Никшића и Колашина, а гласи:

— Неки турски официр, родом из Коње у Малој Азији, дошао је у колашки крај с аскером (војском). Ту се загледао у лепу Црногорку Паву из властелинске куће и понудио јој брак. Брак је склопљен под условом да Пава не мења веру, да мушка деца из брака буду Муслимани, а женска Црногорци. Из брака су остала три сина: Мушо, Хасан и Даут. Од њих су Мушовићи, Хасанбеговићи и Даутовићи.¹ Прича се како су синови изузетно вољели мајку Паву. Сваке недеље су је водили, на седленику, по њеној жељи, у цркву и сачекивали је испред црквених врата док би обавила молитву. На самрти Пава је оставила аманет да јој се име не заборави, а синови, поштујући мајчину жељу, велико поље прозваше Павино поље, које и данас постоји у бјелопољском крају.

¹ Хасанбеговићи су првобитно живели у Вранешу и Шаховићу (Томашево), и тамо и данас постоји Хасанбеговића махала; одатле су се одселили у Пљевља, Сарајево, Нови Пазар, Београд, Турску. Даутовићи се највише помињу у Требаљеву код Колашина, а одатле су отишли 1862. године у Равну Ријеку, Комаран, Бијело Поље, Пријеполје, Сарајево, Нови Пазар. И једни и други се и данас рођакају са Мушовићима.

Међутим, о томе да Мушовићи нису турског порекла има и предања и докумената:

Петар Петровић Његош помиње Мушовиће у „Горском вијенцу“ на неколико места. Везане су за њихово нетурско порекло, односно за црногорско порекло, речи Вука Мићуновића, упућене Хамзи (Мушовићу) никшићком капетану:

„Како влаше, крмска потурицо!
Бе издајник бољи од витеза“

Његош је на овоме месту употребио реч *влах* онако како су је Турци тумачили, а они су њоме означавали све немуслимане. Хамза капетан је, по овоме, исламизирани Црногорац, а чим је оставио православну веру а примио ислам — он је, по речима Вука Мандушића, издајник. Дакле, примање ислама и остављање хришћанства сматрало се и политичком издајом.

Петар Шобајић, аутор књиге *Никшић (Оногошт)*, даје неке податке о Мушовићима, истина засноване на предањима:

— Ислам бег Мушовић наводи Шобајић, причао је стрицу Петра Шобајића, Максиму, следеће:

„Наше је поријекло од Махмудбеговића из Пећи. Махмудбеговићи су постали од Јована, брата Милоша Обренбеговића, који је убио Максима Црнојевића. Наш прадед Али-паша Махмудбеговић, сагради град Колашин и у њега смести за капетана Муша Махмудбеговића“.²

Према овом Шобајићевом казивању, Мушо Махмудбеговић, оснивач Колашина, био би родоначелник Мушовића. Како су пећки Махмудбеговићи исламизирани Обренбеговићи, Мушовићи би били Муслимани, односно исламизирани Црногорци, а не Турци, како то стоји у легенди коју смо навели.

Др Жарко Шћепановић пише да су Мушовићи потомци кнеза Јоксима Вранешког. Кнез Јоксим Вранешки, из племена Вранеши, властелин, помиње се у документима из XVI века. Биће да су његови синови примили ислам и тако, као Муслимани, очували властелинство; дакле, остали су и даље феудалци, али у новим звањима: бегови и аге. Појава таквог преласка на ислам била је доста раширена у југословенским земљама и први људи који су прихватили нову веру били су управо ти из властелинских породица. То наводи на закључак, уз неке друге доказе, да је ова претпоставка о постанку Мушовића најприхватљивија.

Наводи се да су два сина кнеза Јоксима примила ислам и да су њихови потомци Мушовићи и Хасанбеговићи, а да је трећи остао веран православљу те да су од њега вранешки Јоксимићи. Истина је да су између ова три братства постојали традиционални рођачки односи у ранијој прошлости. Такође је

² Петар Шобајић, *Никшић (Оногошт)*, Београд 1938.

сигурно да је колевка Мушовића, Хасанбеговића и Јоксимовића у вранешком крају. У Вранешу се, до 1924. године, чувао нишан (надгробни споменик) Мушу, оснивачу Мушовића, па би и то могао бити један од доказа, и то најприхватљивијих, да су Мушовићи потомци кнеза Јоксима Вранешког.

Мушовићи са тим презименом, које је црногорско-муслиманско, помињу се у писаним изворима од почетка XVIII века (могуће и раније). Међутим, ако су они потомци кнеза Јоксима Вранешког, морали би бити старији још за један век. Није познато да су имали неко друго презиме које би говорило о некаквом њиховом другом пореклу. Да овоме додамо чињеницу да су се Мушовићи од вајкада, у свакодневном животу, служили српскохрватским, односно бошњачким језиком. (Под бошњачким језиком подразумева се онај језик којим су се служили Муслимани Босне и Херцеговине, Црне Горе и Санџака, и он се у суштини није разликовао од садашњег српскохрватског језика). То значи да су Мушовићи, као и огромна већина југословенских Муслимана, примајући ислам, очували свој ранији језик, а и презиме које се завршавало са *ић*, исто онако као што су очували и многе обичаје које су имали пре исламизације. Поред осталог, сазнајемо из једног документа да су Мушовићи, Мекићи, Кајовићи и други колашински Муслимани упутили хафиз Салиху Гашевићу молбу да им напише мевлуд (оду о Мухамедовом рођењу) на бошњачком језику, јер турски нису знали:

Молише ме колашински првиши
Дај мевлуд нам на бошњачком напиши“.³

Сигурно је да су Мушовићи, као и већина Муслимана, били верски фанатици и непоколебљиви у очувању исламског верског учења. Међутим, то им није сметало да у својим казивањима, особито пре 1878. године, истичу своје словенско порекло. Примера ради, поред онога што је већ речено, наводимо и говор Лутви бега Мушовића из Никшића, вође делегације никшићких Муслимана, који је одржао у Сарајеву 1878. године:

„Браћо и Турци и Срби! Мени је кажевао свијетли књаз Никола да смо ми браћа по крви и језику и да су наши стари једно били, а тако и јест, као што сви знамо. Па пошто нас освојише Турци, раздвојише нас вјером и учинише те се отуђисмо један од другог а и заборависмо на стару славу нашу, а постадосмо крвници један другоме, те се међусобно крвисмо и класмо, мрзисмо и сатирасмо кроз ово триста година. Но тако је може бити наредио сами Бог да буде, поради некаквијех гријехова наших старих . . . О, да беху наши стари — говораше свијетли књаз

³ Хафиз Салих Гашевић, *Мевлуд*, Скопље 1878.

Никола — сложни, другачије би птице пјевале по васколики наш једнокрвни народ“.⁴

Треба напоменути да Лувти бег Мушовић, у самом почетку наведеног текста, помиње Србе и Турке, а очигледно, види се то и из самог текста говора, мисли на Црногорце и Муслимане.

Кретања Мушовића

Из Вранеша, где им је била постојбина, Мушовићи су отишли у Колашин. Тамо су били представници турске власти, односно капетани Колашина, вероватно још крајем XVII века. У колашинском крају су имали земљишне поседе — феуде, али се не зна под којим условима и како су постали њихови власници: да ли путем наследства, или су до њих дошли на неки други начин. Пошто су они, највероватније, били потомци кнеза Јоксима Вранешког, моћног властелина, скоро је сасвим извесно да су до тих поседа дошли наследним путем. Али се не искључује могућност да су до тих поседа дошли и на бази некаквих војних или других заслуга код Турака. Земљишни поседе Мушовића били су углавном у доњем Колашину, низ Тару: Поља, Стричина, Прошћење и пашњаци у Стожеру. Они су имали своје поседе и у Вранешу и Шаховићу, где се први пут помињу и где су живели све до 1924. године, када су дефинитивно напустили тај крај.

У време похода везира Ђуприлића на Никшић 1714. године, придружили су му се колашински Мушовићи. С обзиром на углед који су имали у Колашину, а и чињеницу да су се у походу на Никшић истакли као добри ратници, везир Ђуприлић је доделио Мушовићима капетанство у Никшићу, и они су били капетани Никшића од 1714. до 1877. године. Године 1877. Хамза бег Мушовић, последњи никшићки капетан, предао је кључеве Никшића књазу Николи.

Као никшићка капетанска кућа, Мушовићи су и у околини Никшића имали своје земљишне поседе. Тако се њихови беговати са чивчијама помињу на Голији код Никшића и у Никшићкој жупи⁵. Мехмед ага Мушовић, никшићки капетан, писао је 12. јуна 1799. године владици Петру, молећи га да утиче на Брђане како не би нападали чобане (хришћане), његове чивчије, на планини Лоли, „да им неби какву пакост сиромасима учинили“⁶. У Бијелим Рудинама, југозападно од Никшића, имали су Мушовићи и други Никшићани своје пашњаке, што је Његош забележио:

⁴ „Народна слога у Босни“ број 106, 9 (21) јул 1878. године, Сарајево, страна 276.

⁵ М. Вујачић, *Знаменити црногорски јунаци*, Цетиње 1951, 166—7.

⁶ *Колашин*, 1981, стр. 84.

„Што збораше Хамза и Никшићи?
Шћаше ли им мила вјера бити
да издижу мирно у Рудине.⁷“

Када су Мушовићи предали кључеве Никшића књазу Николи 1877. године, не могавши се помирити са новонасталим приликама, повукли су се заједно са другим никшићким Муслиманима. По Јовану Цвијићу, пре 1877. године, „на далеко није било силније мухамеданске вароши од Никшића“, а Петар Шобајић пише да је у Никшићу било пре 1877. године, четири стотине муслиманских и четрдесет црногорских породица⁸. Муслиманске су се иселиле из Никшића, тако да их је тамо било остало само 19, колико их се помиње 1879. године.

Највише се Никшићана иселило према Новопазарском Сандаку, који је све до 1912. године био у границама Османске царевине. Многе никшићке породице отишле су још тада чак у Анадолију, а међу њима било је и Мушовића. Мушовићи који су се тамо одселили узели су ново презиме: Акосј, што значи: светли род. Део Никшићана одсељен је у Албанију, и тамо су остали да трајно живе. Истакли смо и то да је најмање било оних који су отишли у Босну.

Они Никшићани који су пошли у поједине санџачке градове, остајући у њима да трајно живе, формирали су тамо своје махале, које се називају *никшићке* или *мухаџерске* (Нови Пазар, Сјеница, Бијело Боље, Плав). Интересантно је да се већина тих никшићких досељеника одрекла ранијег презимена. У новим срединама они су узели ново презиме: НИКШИЋИ, очигледно желећи да тако очувају успомену на град и крај одакле су досељени⁹.

Успомена на дугогодишњи боравак Мушовића у Никшићу очувана је у оном делу града са тврђавом, који се и данас зове Мушовина, затим у ахарима (гостионицама или коњушницама) Мушовића:

⁷ П. П. Његош. *Горски вијенац*, Београд 1978, стр. 22.

⁸ Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, стр. 294; Петар Шобајић, *Никшић*, стр. 65 — 67.

⁹ Када су никшићки мухаџери дошли у Нови Пазар 1878. године, желели су да остану у том граду. Ондашње власти у Новом Пазару су се томе супротстављале, јер у то за Нови Пазар врло тешко време није могло да се реши питање њихове егзистенције. Међутим, најупорнији Никшићани хтели су по цену живота да остану. Једна група је ипак напустила Н. Пазар и отишла према Косову, и тамо и данас има њихових потомака, као на пример у Мазгиту. Између оних који су остали у Н. Пазару и домаћих турских власти које су желеле да отправе мухаџере што даље од свог града развила се борба, у којој је погинуо пазарски кајмекам. На крају су власти попустиле и дозвољено је Никшићанима да се настане, али на периферији града. Никшићани су одабрали југозападни део града Хаџет. Тамо су формирали своју махалу, која се и данас зове Никшићка или Мухаџер махала. Гро потомака никшићких досељеника овде се и данас презива Никшићи.

„Но ти хајде никшићкоме граду
ка бијелу ару Мушовића“.¹⁰

Очувано је име Мушовића јама, на месту Сватовска јама под Штукелском главицом, па затим Капетаново језеро (по капетану Мушовићу) у Лукавици.¹¹

Артур Еванс је, крајем прошлог века, писао да је књаз Никола настојао да задржи никшићке Муслимане, да се не исељавају. У том смислу била је формулисана четврта тачка ратификације око предаје Никшића, која гласи:

„Свим становницима Никшића који одлуче да остану под кнежевом владом биће остављено и загарантовано поседовање земље, кућа, других добара и стоке; они ће уживати слободу вероисповести, као и све друге привилегије и права Црногораца рођених у Кнежевини, а, с друге стране, онима који се одлуче на одлазак из Никшића биће дозвољен несметан одлазак и омогућиће им се да понесу сва своја покретна добра...“

Један од разлога за такав став књаза Николе био је и тај што он није по крви одвајао никшићке Муслимане од Црногораца. О пореклу Никшићких Муслимана Еванс пише:

„Никшићки Турци су стварно, као и сви остали муслимани у овом делу света, словенске расе, као што су то њихови непријатељи. Они говоре истим, матерњим, језиком као и црногорски ратници са којима разговарају о узајамним доживљајима. Многи су од њих по рођењу Црногорци... У граду није било ни једног Османлије и само незнатан број низама у гарнизону представља чисту турску крв“

Већина у Црној Гори, међу њима и неки истакнути поглавари као што је Божо Петровић, није се слагала са ставом књаза Николе — жељела је да се Муслимани из Никшића иселе, мотивишући то тиме да се 4.000 никшићких Муслимана неће никада мирити са новонасталом ситуацијом, да ће увек представљати опасност по нову државу. Међутим, иза свега тога стајали су и економски разлози, јер је сва непокретна имовина никшићких Муслимана остала. Протурене вести о наводном малтретирању Муслимана приликом исељавања из Никшића Артур Еванс оповргава као нетачне¹².

Црногорски историчари који су се бавили проблемом миграција наводе да је главни разлог што су Муслимани напустили Црну Гору, односно већину њене територије, после стицања независности Црне Горе (1878), био њихов верски фанатизам и немогућност да се прилагоде новим друштвеним и политичким приликама. У вези са никшићким Муслиманима, са њиховим исељавањем, у *Мемоарима* књаза Николе пише да је он настојао да задржи Муслимане у Црној Гори, јер су Црногорци и тамош-

¹⁰ М. Вујачић, *Знаменити црногорски јунаци*, Цетиње 1951, стр. 83.

¹¹ *Вилина гора*, Граф. завод, Титоград 1971, стр. 102.

¹² Артур Ц. Еванс, *Илирска писма*, Сарајево 1976, стр. 133, 141—143.

њи Муслимани један народ по крви, и обећавао им је потпуну равноправност са Црногорцима у новој држави. Када је видео да их не може зауставити, наводи се у *Мемоарима*, наредио је да им се омогући одлазак и помогне у томе колико се може:

„На жалост, многе породице никшићке, у правој страху своје, побоше за царском војском, да за вазда оставе огњишта своја. Пружио се дугачки ред исељеника џадам од Никшића, старци о штапу, жене с децом у наручју, а људи ћерају пред собом коње, натоварене покућством, а кроз гомиле ове блеји преплашена стока. Жалостан призор...“

Средином XIX века вођене су жестоке борбе за и око Колашина, од којих треба посебно издвојити ону 1858. године, када је Црногорцима пружен највећи отпор из Куле Мушовића у Колашину (налазила се где је сада Дом револуције). Тада је Колашин спаљен, а сви Муслимани су га напустили и већина њих се сместила по селима Доњег Колашина, док је други део отишао даље према југу.¹³

У Доњем Колашину, Вранешу и Шаховићу (Томашеву) Мушовићи и други колашински Муслимани задржали су се све до 1924. године. Тада су дефинитивно напустили те крајеве. Задржавши се на том терену, они су преживљавали најтеже дане. Ту, на крвавој граници Тари, живело се на сталној опрези, не одвајајући се ни једног момента од пушке. Пљачке и убиства били су нормална појава. Сматрало се подвигом и врлином, и код Муслимана и код Црногораца, прескочити Тару, опљачкати и убити. Те појаве, тако честе, захтевале су интервенцију и турских и црногорских власти, али је све било узалуд — живот је био крајње несигуран. У тим сукобима Мушовићи су изгубили много живота, јер су се у тим обрачунима, како се наводи у изворима, бирале главе. Ни Црногорци ни Муслимани нису хтели да упере пушку у свакога, а убиство бираног и виђенијег било је подвиг и убица је постајао слављеник.

Наводи се како је Перо Дрљевић са својом четом убио Мујагу Мушовића са још тројицом Колашинаца. Новица Церовић је 1862. године, безуспешно нападао на тврде куле Мушовића у Стричини, и при томе је имао велике губитке. Мурат Мушовић, капетан Подбишћа, погинуо је 1861. године, у шанцу, у борбама са Црногорцима. Црногорски устаници су 1875. године убили Хамза-агу Мушовића, чиме је „Колашин изгубио најбољег по кући и гласу“ Тада је посечен и Реџеп-ага Мушовић из Стричине. Мушовићи су имали велике губитке и 1877. године, приликом напада Црногораца на Стожер, о чему пише у *Мемоарима* књаза Николе: „У том боју пала је сва посада турска, а особито стара кућа Мушовића с главе је погинула“.¹⁴ О томе колико су ти сукоби између Црногораца и Муслимана били жестоки гово-

¹³ *Колашин*, 1981. стр. 154.

¹⁴ *Исто*, стр. 120, 122, 132, 135, 138.

ри податак из 1860. године, када је Јоксим Шаранац повео око 700 Шаранаца и Језераца на Мушовића Стричину. У том крвавом боју, који је трајао неколико сати, погине седамдесет Шаранаца и Језераца, а Турака три пута више“.¹⁵

Мушовићи су имали губитке и 1892. године, у време тзв. погибије сватова Мушовића. Мушовићи из Прошћења су те године пошли у сватове у Поља, по невесту од Мекића. Пре поласка сватова из Прошћења дошла је старица Црногорка, каже предање, и саопштила Мушовићима да не иду у сватове, јер су им Црногорци ударили бусију (заседу). Колашински Мушовићи, којима је тврдоглавост била својствена као и осталим Колашинцима, нису послушали ову добронамерну старицу, којој није било стало до крвопролића, већ су пошли у Поља по девојку. Тамо су заиста наишли на добро постављену заседу и исход догађаја био је пет мртвих и осам рањених Мушовића. У *Мемоарима* царског и краљевског конзула Симона Јоановића записано је о том догађају:

„1892. година донела је један озбиљан гранични сукоб између становника подручја Прошћења са турске стране и Црногораца из Поља. Трећег марта чланови муслиманске породице Мушовића, која се иселила из Поља, водили су невесту за једног од својих у село Прошћење. Свадбена поворка је била нападнута с леве обале Таре, дакле са црногорске стране, при чему је пет Мушовића било убијено, а осам рањено. Показало се да је препад био плански припремљен од стране црногорског пограничног становништва и он је попримио озбиљан карактер, услед тога што је посада оближње турске карауле Мекића притекла у помоћ притешњеним Колашинцима и што је пуцала у Црногорце“.¹⁶

Та погибија сватова Мушовића изазвала је знатне компликације и претила да гранични сукоби на Тари пређу у крвопролиће, па су о томе, да до тога не би дошло, разговарали Едхем паша, командант дивизије Косова, и војвода Пламенац, министар војни, у Беранама (Иванград) и Мојковцу.

Ибрага Мушовић, који је 1892. године изгубио два сина у погибији сватова Мушовића, запалио је 1903. године школу у колашинском крају (вероватно у Стожеру), ради освете. Историчар Владимир Стојанчевић погрешно везује овај догађај за Ибарски Колашин.¹⁷

Тај мукотрпни, крвљу обојени живот на Тари обеју конфесија потрајао је до балканских ратова, да би се дефинитивно окончао 1924. године, исељавањем Муслимана из Доњег Колашина. У црногорским изворима стоји да су у тим, до балканских

¹⁵ М. Вујачић, *Знаменити црногорски јунаци*, 173.

¹⁶ Симон Јоановић, *Новопазарски санџак 1878—1900*, мемоарска грађа, чува се у архиви Зав. Музеја у Н. Пазару.

¹⁷ В. Стојанчевић, *Прилике у запад. крајевима Косовског вилајета*. Историјски часопис, књ. XII—XIII, Бгд. 1963.

ратова свакодневним сукобима гинули Турци. У ствари, ти погинули су били Муслимани, а правих Турака је могло бити сасвим мало, јер је тадашња турска војска у овом крају била састављена од башибозука, односно од домаћих Муслимана.

Изгледа да се сукоби на Тари нису могли решити на мирољубив начин. Замерано је оним Црногорцима који су покушавали да те односе среде мирним путем. Тако је Зеко Лалевић, црногорски капетан у Пољима, био осуђен на две године робије, од Маша Врбице, министра унутрашњих послова, због тога што је водио мирољубиву политику према колашинским Муслиманима. Мисли се да је из тих разлога Саво Пејовић из Подбишћа убио Зека Лалевића.¹⁸

Због догађаја насталих за време балканских и првог светског рата и непосредно после тога, Мушовићи и други Муслимани повлачили су се према Турској. За њихов опстанак у колашинском крају била је судбоносна 1924. година. Те године погинуо је Бошко Бошковић, колашински начелник, погођен хицима Морачана. Његово убиство неосновано је приписано Муслиманима колашинско-вранешког краја, и био је то разлог да се они дефинитивно иселе из тих крајева. Исељавање је пропраћено великим крвопролићем, особито у Шаховићу и Павином Пољу. Прво су уз сагласност или наређење власти разоружани Муслимани и похватано је тридесет талаца које је требало спровести за Бијело Поље. На том путу, њих двадесет и осам је ликвидирано, међу којима је било једанаест Мушовића. Потом су настали покољ и паљевине, а муслиманско становништво се у општем расулу повлачило, остављајући домаћинства и целокупну имовину. Повлачили су се према Бијелом Пољу, Бихору, Пештери и Новом Пазару. Мањим делом су преко Пљеваља бежали према Босни. Највећи део је отишао за Турску и тада су се најбројније породице Мушовића иселиле у далеку Анадолију.

О тадашњим збивањима у доњем Колашину и Шаховићу, тамошњи Муслимани су обавестили краља Александра Карађорђевића, тражећи од њега заштиту и нову територију где би могли да се настане и живе, јер више није могло бити ни речи о повратку на старо.¹⁹

Успомена на боравак Мушовића у Доњем Колашину и уопште у колашинском крају очувана је у топонимима: Мушовића ријека код Колашина, Мушовића Стричина, Мушовића Бистрица (која се улива у Тару, сада је то мојковачка Бистрица), у кулама Мушовића у Колашину, Стричини, Пољима. Из Ара (ахара) Мушовића у Колашину пружен је најжешћи отпор Црногорцима 1858. године.²⁰

¹⁸ *Колашин*, 1981, 150 — 151.

¹⁹ Меморандум краљу о крвопролићу у Шаховићу, „Правда“, орган Југ. муслиманске организације, 1925. године.

²⁰ Др С. Томовић, *Миљан Вуков и његово доба*, „Токови“ бр. 14, Иванград 1977, стр. 66.

Карактеристике Мушовића

О Мушовићима као беговима и агама и представницима турске власти у Колашину и Никшићу очуване су многе успомене, анегдоте, народне песме, приче, а доста је од тога и записано. Разуме се да у томе има и митоманије, па је приликом одабира грађе за овај прилог оно што се могло оценити као митоманија избегавано.

О Мушовићима су, више узгред, писали: Петар Петровић Његош, Марко Миљанов, Петар Шобајић, Симон Јоановић, М. Вујачић, Владимир Мијушковић (роман *Залоза*), а од историчара: др Н. Ракочевић, др Жарко Шћепановић, др С. Томовић, Б. Јовановић и др.

Када се анализира све што је очувано о Мушовићима, било у виду предања или је записано, може се рећи да су Мушовићи, углавном, очувани у лепом сећању, пре свега код Црногораца. По томе су они били, изузимајући ретке појединце, добри и карактерни људи и имали су изграђен однос према Црногорцима, Муслиманима, турској власти и према људима уопште, а тај однос је био прихватљив за све у оним условима. То им је и омогућавало да се тако дуго, скоро три столећа, одрже на капетанским положајима. Њихов однос према Црногорцима, са којима су се традиционално рођакали, био је врло коректан. У том смислу оставили су лепе успомене. Особито су велики углед уживали никшићки Мушовићи, о чему говоре народни стихови:

Триста бегах на Херцеговини
Ал кад дође беже Мушовићу
Ту не бјеше бега ни једнога“.

О никшићким Мушовићима Петар Шобајић је записао:

„Највише се у Никшићу гласила и надалеко чувена била беговска кућа Мушовића, капетана града. По гласу који је уживала, она се мерила са познатим беговским породицама у Херцеговини. При пријему и свечаностима у Травнику, никшићки капетан је имао најстарији ранг међу свим херцеговачким капетанима. О Мушовићима народ прича да су били велика господа, а лепи и стасити људи. Капетана града народ је звао господарем . . . Истиче се да су Мушовићи били добри према раји, правични и племенити. При заузећу Никшића било је неколико бегова из ове породице, а највиђенији међу њима Ислам-бег и Арслан-бег. Њихов претходник Бећир-бег учествовао је са неколико грађана и хришћана из Никшића у борби на Русији (кримски рат 1853 — 1856). Прича се да је тамо био заробљен са више Никшићана и да га је из ропства ослободио руски генерал Допић, који је био од Требјешана, исељених у Русију, и учесник кримског рата“²¹.

²¹ П. Шобајић, *Никшић*, стр. 108 — 109.

Да су Мушовићи у Никшићу били цењени, као капетани тога града, говоре и ови стихови:

„Тад је Никшић пунан био
Од грађана и од људи
А Осман-бег Мушовићу
Свој крајини с градом суди“

У *Казивањима старих Требјешана* записано је:

„Док је заповедао Никшићу Амза капетан Мушовић, мудри и мирољубиви човјек, дотле је добрим Турцима и свим христијанима само добро било; јер је зликовце и јарамазе Турке тако наказивао и строго држао, да нису смели шушнути, а камоли без узрока обедити христијанина, или кога му драго. Мудрост и доброта Амзе капетана чувена је била по свој Ерцеговини и по Босни. По смрти Амзе Капетана његово место заступи брат му Бећир, у владанију слабији од Амзе, но добре душе човјек. И у вријеме Бећирова владања још се могло којекako живјети; но кад је око 1780. године на Бећирово мјесто стао син му Осман Капетан, слабе памети и за владање сасвим неваљани човјек, онда се опет повратио зулум и безначалије, и обећени Никшићки Христијанин већ није могао више правога суда наћи. Оно-гошки грађани и варошани Турци најпре су на зло наговарали свог лудог Капетана, а после, видевши његову неваљалост, узели су таквима, да га, који су појачи били, ни слушали нису, него су чинили шта је било драго“.²²

Колико је религија учинила своје, колико је успела да се уздигне изнад етничког, може се видети и на примеру Мушовића, односно онога што је о томе записано у *Горском вијенцу* (Хамза Мушовић — Мићуновић Вуку):

„Ја сам бољи, чуј влаше, од тебе,
Боља ми је вјера него твоја!
хата јашем, бритку сабљу пашем,
капетан сам од царева града“²³.

У борби за очување своје власти, у борби са политичким противницима, Мушовићи су били бескомпромисни. Има о томе података. Петар Шобајић пише како су првобитно никшићки капетани били из херцеговачке породице Даневића и како је њихов последњи капетан у Никшићу био Кумрија или Салих-бег Даневић. Херцеговачки Муслимани су били за то да капетанство Никшића остане и даље Даневићима, али је везир Буприлић инсистирао да се капетанство преда Мушовићима, који су са њим дошли из Колашина. Око тога се развила борба између херцего-

²² Б. Павићевић, *Казивања старих Требјешана*, Никшић 1973, 18—19.

²³ П. П. Његош, *Горски вијенац*, Бгд. 1978, 23 — 24.

вачких и колашинских Муслимана, у којој је погинуло 14 Колашинаца, присталица Мушовића. Мушовићи су тада постали капетани Никшића, а то значи да до тога нису тако једноставно дошли. Међутим, то капетанство нису лако испуштали из руку. Када су то морали да ураде, онда су уступили кључеве Никшића књазу Николи 1877. године.

Петар Шобајић наводи два најпознатија никшићка капетана из куће Мушовића: Хамзу и Меха, од којих су се формирале породице са презименом: Хамзагићи и Мехинагићи. Средином XVIII века помиње се у Никшићу, као врло познат, Хајдар-бег Мушовић, који се оженио са Видосавом Штукел, али је, вероватно због тога, био убијен на месту „Сватовска јама“²⁴.

Године 1778. дошло је до крвопролића у Никшићу око капетанства. Против тадашњег капетана Мушовића била је већина, па да би га смакли — позвали су у помоћ Куче и Пипере, а капетан, да би им се супротставио, позвао је у помоћ требињског пашу, који је пошао на Никшић са 1.500 људи, али су га Кучи и Пипери одбили²⁵.

Мушовићи су водили борбу за никшићко капетанство са својим земљацима Мекићима, исламизираним Кучима, старином из Колашина. Наводи се како су Мека Мекић и Фатих-бег Мушовић ишли у Стамбол (Истамбул), код султана, да им пресуди коме треба да припадне капетанство Никшића. Султан је доделио капетанство Меки Мекићу, али су овога људи Фатих-бега Мушовића убили, а Мушовићи су задржали капетанство. Са Мекићима Мушовићи су, око власти највише, имали сукоба и у Колашину, због чега је долазило до убистава:

„Прст Мекића, пушка Бурђевића
Те убише бега Мушовића“.

Записано је да су Мушовићи били врло строги као капетани — дакле, као представници власти — те да су у очувању сопственог положаја били бескомпромисни. Та строгост је била посебно изражена према политичким ривалима, особито према Муслиманима и свима онима који су одбијали послушност, о чему говори и ово казивање:

„Сав се Никшић плаши Хаџиметић Нуро,
А сам Нуро Џидића Хасана
А обоје Мушовић Османа“

Као никшићки капетани Мушовићи су имали изграђен однос према херцеговачкој властели и од ње су били уважавани. У одређеним заједничким акцијама били су врло компактни.

²⁴ М. Вујачић, цит. дело, 83.

²⁵ Растислав Петровић, *Племе Кучи 1684 — 1796*. Нар. књига, Београд 1981, стр. 267.

Тако су, у време похода Хусеин-капетана Градашчевића, који је представљао босанско племство (тридесете године XIX века), против реформи султана Махмуда II, Мушовићи из Никшића, заједно са херцеговачким племством, били против Хусеин-капетана Градашчевића — дакле, бранили су султана Махмуда II и његове реформе. Познато је да је босанско, црногорско и санџачко муслиманско племство отворено устало против султана и његових реформи. Међу њима су били и капетани Колашина Мекићи и Мушовићи.²⁶ Тако се десило да су се Мушовићи поделили у два табора: никшићки Мушовићи за реформе, а колашински против реформи. Епилози те подељености муслиманског племства у југословенским земљама око реформи султана Махмуда II били су кржави, а достигли су врхунац у време рације Омер-паше Латаса, када је погубљено више Мушовића²⁷.

Записано је, а и остало у сећањима, да су Мушовићи јако вољели Црну Гору и свој ужи завичај. У црногорским легендама записано је да је неки Мушовић, са пратњом сејмена, обишао један крај у Анадолији, у коме је био валија. Тамо је наишао на раднике које је препознао као Црногорце и силно им се обрадовао. Казао им је да је и он из Никшића, да у Анадолији спава на свили, али да би волио да је у Никшићу па макар спавао на шаши. Носталгичност је изражена и код оних Мушовића који и данас живе у Турској, чак и код оних који су већ заборавили свој ранији језик. Пред смрт 1980. године, Хасан Мушовић, пензионисани банкарски службеник из Анкаре, родом из Стричине, рекао је: „Да ми је само кап воде са Таре, оздравио бих“.

Мушовићи су били изложени пропадању, економском и политичком, после 1878. године. Многи су осиромашили јер су, напуштајући Црну Гору, остајали без средстава за живот. Међутим, у традицији се очувала успомена на некадашње, рекло би се, славне дане. Тако су се Мушовићи и Мекићи називали капетанима све до 1912. године, иако то већ одавно више нису били. Остали су познати као капетанска кућа, чак их и у Трској још као такве знају. Неки Мушовићи се презивају Капетановићи, све у жељи да очувају успомену на време када су били капетани Никшића и Колашина.

Мушовићи — Црногорци

Има Мушовића у Црној Гори, у Дробњацима и у Никшићу, а да нису Муслимани. Наша настојања да утврдимо неку везу

²⁶ Б. Шћепановић, *Друштвено-политичке прилике у Потарју...*, „Одзиви“, 16 — 17, Бијело Поље, 106.

²⁷ Детаљније: Е. Мушовић, *Покрети санџачких Муслимана против реформи султана Махмуда II*, Зборник Историјског музеја Србије 13—14, Београд 1977.

између једних и других Мушовића нису уродила плодом. Има мишљења да се неки Мушовић христијанизирао, примио православље, те да су од њега колашински Мушовићи који су се иселили у околину Краљева. Друго је мишљење да су они потомци Муша, који је био Црногорац, али да су му дали муслиманско име да би се одржао. Таквих случајева било је у Црној Гори, па отуда и данас има црногорских породица са муслиманским презименом. Најмање је прихватљива она претпоставка по којој су се Мушовићи тако презивали и пре исламизације, те да су Мушовићи Црногорци, потомци оних Мушовића који нису прихватили ислам.

Црногорци Мушовићи су родом из Никовића код Жабљака. Раније су се презивали Огризовићи и старином су из Невесиња. Нису, дакле, род са Мушовићима Муслиманима, али не знају откуда им то ново презиме. Има их у Никшићу и Београду.

У селу Милочају код Краљева постоје Срби Мушовићи. Они знају да су досељени, седамдесетих година прошлог века, из Колашина, од Мушовића Ријеке. Кажу да су у Милочај, где је била права дивљина, јер је све било под шибљем и коровом, досељена два брата Мушовића: Грујица и Вујица. Потомци Грујице се сада презивају Грујичићи, а потомци Вујице су задржали раније презиме: Мушовићи. Сви они славе Бурђицу (17. новембар), али више других детаља о себи не знају. Да ли између њих и Муслимана Мушовића постоји каква рођачка веза, осим оних претпоставки које смо навели, нисмо могли утврдити. По некој логици требало би да су у некаквим рођачким односима, ако ни због чега другог а оно што су и једни и други старином из колашинског краја.

Др Ејуп Мушовић